

Interview met R. van Looij, geboren 12 september 1928.

Datum interview: 17 januari 2017.

I1: Bent u geboren in Leiden?

G: Nee, in Amsterdam-Noord.

I1: In Amsterdam-Noord. En in 1929? [onverstaanbaar] 1928.

G: In 1938 zijn we verhuisd naar Leiden. Mijn vader [Theodorus Leonardus van Looij, overl. Leiden 4 augustus 1962] vond hier werk, heeft nog een jaar gereisd, Amsterdam-Leiden, en toen gingen we verhuizen. Van Amsterdam-Noord naar de Leidse Drie Octoberstraat.

I1: En wat was de reden van de verhuizing?

G: Nou gewoon, niet meer hoeven reizen. En dan toch maar met het hele gezin uit Amsterdam vertrekken. We woonden toen met vier kinderen thuis en vader en moeder. Twee oudste kinderen, die waren al zo groot, die bleven in Amsterdam.

I1: Die bleven in Amsterdam wonen. U was de jongste van het gezin?

G: Nee, na mij kwam een tweeling, twee jaar na mijn geboorte.

I1: Kijk aan.

G: En die hebben mij blijkbaar onmiddellijk van het toneel gespeeld (lacht), maar het ontging mij toen.

I1: Maar uw vader had dus werk in Leiden. Dat was de reden dat er verhuisd werd?

G: Dat was de reden van de verhuizing. Firma Koningsveld was dat, Breestraat 24, met een lange gang die eindigde in een nieuw opgetrokken blok. Een grote stenen doos eigenlijk, met vier verdiepingen. Dat was de Photo-Litho en Chemigrafische Inrichting Koningsveld en Zoon.

I1: En wat deed uw vader daar?

G: Hij begon als lithograaf. Een lithograaf werkt op steen. Het is een uitvinding lang geleden al gedaan, ik meen in 1798, door een toneelspeler die werk wilde laten drukken, dat erg duur vond en dacht: ik ga toch zelf ook een beetje tekenen of schrijven. De drukkerij was te duur. Op een keer moest hij snel iets noteren en hij had allerlei experimenten gedaan, waaronder dus schrijven op steen. De plaats heet Solnhofen en daar is een gebergte van kalksteen en dat wordt gebruikt als vloertegel of wat dan ook. Het eerste de beste dingetje wat hij pakte dat is dus een steen en schrijft er even gauw wat op. Hij moet het even noteren. Naderhand komt hij tot de ontdekking, als ik dat nou eens insmeer, vet en water zijn elkaars vijanden, hè? Als ik nou die steen vochtig maak en inrol met drukinkt en zou ik daarvan kunnen drukken? Even proberen. Ja, het werkt! Hij heeft een uitvinding gedaan. Hij noemt het chemische druk. Anderen gaan weer uit van het Griekse lithos, steen, en grafos, schrijven, schrijven op steen. Lithografie, en dat was dus eigenlijk zijn broodwinning.

Het is meer een kunstvorm, je kunt het leren bij Ars, op de Pieterskerkgracht. Maar toen was het dus gewoon een middel zoals wij gewoon reclame hebben.

I1: Eventjes terug, want u kwam dus als 10-jarig jongetje hier in Leiden wonen. Hoe was dat voor u?

G: In het eerste jaar had ik heimwee (lacht).

I1: Heimwee naar wat?

G: Naar Amsterdam-Noord en mijn vriendjes. Maar ik vond het aan de andere kant dus interessant. Amsterdam-Noord is eigenlijk gewoon een aanhangsel van de stad zelf. Er zijn twee ponten die je verbinden met het eigenlijke centrum. Dat is nog zo. Nog steeds is er geen brug over het IJ. Dus ik was eigenlijk gewoon de buitenwijk gewend, maar niet echt een stad met drukke winkelstraten. Ja, die wist ik wel, in Amsterdam-Centrum ook, maar niet waar ik woonde. Dus nou was ik opeens geconfronteerd met niet een grote haven maar wel met een spoorweg. De spoorweg kon je zien als je de Drie Octoberstraat uit ging. Dan kon je zien, aan de overkant is een overweg. Daar ging ik dus heen, kijken, daar komt die trein. Die had ik nog nooit van dichtbij gezien. Dus ik zie die trein naderen, ik heb verder geen angst, en opeens gaat dat ding met donderend geraas vlak voor me langs. Ik schrok me dood en stoof achteruit. (lacht) Dat was de eerste kennismaking eigenlijk met Leiden als stad, enzovoort. Toen wilde ik de stad gaan verkennen, dus ik maakte grote wandelingen, Maresingel en zo. Nou, ik kreeg ook een paar vriendjes. Maar in het begin werden we dus in de Drie Octoberstraat door de aanwezige jeugd vreemd bekeken. Wij werden zot genoemd.

I1: Hoe?

G: Zot. Het woord zot kenden we helemaal niet. Of je was gek in Amsterdam maar niet zot. (lacht)

I1: En heeft u enig idee waarom ze u zot vonden?

G: Nee, we waren vreemd. Twee broertjes en ik, maar we waren toch wel met zijn drieën. Dus men durfde ons niet aan. En ik vond het ook zo gek dat een stuiter hier een kuister heette. Een kuister. Een glazen knikker. En dat was ook met 'unter aan de ree'. Dat was ook een van de bepalingen, als je stuiterde en die raakte de stoeprand en viel in de goot, dan was je 'unter aan de ree'. Maar dat werd ook gebruikt in de spreektaal in Leiden, als je 'unter aan de ree' was, dan was je arm en had je geen geld meer. Dan had je dus grote zorgen...

I1: En u speelde dus veel op straat met die vriendjes?

G: Ja, natuurlijk. Ze hadden een leuke naam, Van het Goed heette d'r één. Vond ik zo'n vreemde achternaam. [wellicht Vallentgoed?]

I1: Is dat een Leidse naam?

G: Ik denk het niet; ik heb het nooit eerder gehoord. Maar we werden dus op den duur gewoon geaccepteerd. En we hoorden er bij.

I1: Speelde u ook wel bij die jongens thuis? Of waren het ook jongens en meisjes?

G: Nee, thuis kwam je niet. Nee. Het was op straat.

I1: Ik ga zo meteen even vragen over uw schooltijd. Maar ik kan mij herinneren dat uw vader was getrouwd met een Duitse vrouw. Hoe was dat voor haar? Eerst naar Amsterdam?

G: Ik had een hele lieve moeder en dat was heel leuk. Ja, wat zal 'k zeggen? Iemand die voor zichzelf opkwam was ze zeker niet. Ze onderging gewoon wat er gebeurde, zonder protest. Ze schikte zich naar de omstandigheden. Mijn vader was een driftige man die ons ook sloeg.

I1: De kinderen?

G: Ja. Ik wil geen naar portret van hem ophangen, want dat is ook weer vervelend, maar we waren wel blij als mijn vader zo af en toe 's avonds eens naar een vergadering ging. (lacht) Voorlopig laat ik het daar maar bij.

I1: Maar uw moeder is dus vanuit Leipzig naar Amsterdam en toen weer verhuisd naar Leiden. Dat ging ook zonder problemen? Ze schikte zich ook daar weer in?

G: Ja, de verhuizing was eigenlijk wel grappig. Het was toen nog crisistijd, of bijna het eind van de crisistijd, en de melkboer, De Sierkan uit de Herenstraat, die had dus aangeboden, wij [hebben geen] verhuishagen maar wij kunnen wel uw moeder en kinderen overbrengen in onze personenauto. Dat hebben wij dus gedaan vanuit Amsterdam-Noord gebracht naar. Maar men stopte niet in de Drie Octoberstraat, maar men stopte op de Schelpenkade. Daar werden we verzocht nu uit te stappen om geen opzien te verwekken natuurlijk. Want men kende waarschijnlijk De Sierkan. Wij liepen dus de Valdezstraat door. Nu linksaf en daar stond vader op het balkonnetje van nummer 21a. En dat was dus ons huis. Balkonnetje, voorkamer, achterkamer, boven twee slaapkamers en een grote zolder. Dat was het.

I1: Wat was de connectie met De Sierkan dan?

G: Dat was dus onze melkboer vanaf die tijd.

I1: Ja, maar voor die tijd hebben ze u verhuisd hier naar toe. Hoe kwam De Sierkan?

G: O, dat zal mij ontgaan zijn. Als kind weet je dat natuurlijk niet.

I1: Connectie via een kennis, joh, ik weet iemand?

G: Het zou kunnen dat mijn vader iemand kende.

I1: Ja, door zijn werk misschien.

G: Er waren collega's die uit Haarlem waren gekomen en in Leiden al woonden.

I1: Jaja.

G: Honderd meter verder op woonde een collega.

I1: Oh, misschien op die manier, ja. Eventjes terug naar uzelf, uw jeugd. Vriendjes heeft u al wat over verteld, maar school, waar ging u naar school? U was 10 jaar, u was leerplichtig.

G: De Duivenbodestraat. Dat was een school, hij staat er nog, maar die straat eindigde bij de speelplaats, die sloot eigenlijk de straat verder af. Daarachter was gewoon het onderste deel van de

Duivenbodestraatschool was de Drie Octoberstraatschool. Opleiding voor mulo en hbs. Maar ik was dus op de gewone lagere school. En daarachter was een groot fabrieksterrein van de firma Parmentier, dat was een textielfabriek. Dus dat was ons uitzicht. Het is nu allemaal volgebouwd. De speelplaats is verdwenen, de Duivenbodestraat is doorgetrokken en komt nu [via de Watergeuzenstraat] uit op de Herenstraat. Maar toen was het dus nog gewoon de Duivenbodestraatschool. En ik, uit Amsterdam komende, dan zijn de tijden van vakantie en overgaan anders dan in Leiden. Dus ik kwam in Leiden opeens in de vierde klas te zitten en had dus ruim drie maanden achterstand. Meester [L.W.] Beumer sprak van de Bloedraad, van de Inquisitie, de Tiende penning en ik begreep er niks van. Waar hadden we het over? (lacht) Geschiedenis. Aangezien ik wel altijd leergierig ben gebleven, vond ik dit juist heel geweldig. Ik ging ook altijd wel over. Dat was de klas van meester [J.] Slegtenhorst. Meester Slegtenhorst leerde ons ook nog zingen. Dus dat was 'In het groene dal, in het stille dal...', allemaal van die bekende schoolliedjes. Maar één keer per week bracht hij ons ook naar het badhuis. De huizen van toen hadden toen meestal geen douche. Er was een enkeling die dat misschien had. Wij hadden dat ook niet. Je werd eenmaal per week werd je gewassen, thuis dan nog. Toen ik dus nog 10 jaar was ja dat een hele grote badkuip op pootjes. En dat was een heel gedoe elke zaterdagavond.

I1: En achter mekaar?

G: Ja. En toen ik bij meester Slegtenhorst in de klas zat, dat was dus zo, we lopen met de, ik weet niet meer hoe het met de meisjes ging, maar de jongens die gingen dus naar de Van der Werfstraat. Dat was een aardige wandeling. Daar was het badhuis. Dan liepen we ook weer zo terug. En dat elke week.

I1: Dus u nam de spulletjes van huis mee naar school in een tas?

G: Nee, je kreeg daar een handdoek. Dat wassen dat deed je maar met je hand. Geen washandje. Dat was wel interessant, want dat badhuis was net zoals je dat met een kerk hebt een soort koepel, een middendeel, het is een cirkel, en in die cirkel waren allemaal halve muurtjes, ongeveer zo hoog. Elk muurtje was dus een afdeling van je onderlijf en daar konden zo in de rondte 30 kinderen in.

I1: En kostte dat nog iets?

G: Nee.

I1: Helemaal niks? Ging dat vanuit de gemeente of zo?

G: Dat zal wel. Ik heb nooit geweten wie dat betaalde. Maar ik vond het geweldig, want meester Slegtenhorst dat was ook nog eens een hele prettige onderwijzer. In de zesde klas was het meester [I. van] Weerlee. Meester Weerlee die verdween opeens, hij was militair en werd opeens opgeroepen. Het was mobilisatie. In '39. Tot aan de Spaanse Burgeroorlog had Nederland weinig in de gaten van een zekere meneer Hitler. Totdat de Kristallnacht kwam in 1938 en waarbij joden werden aangevallen en winkels vernield, en toen ontdekte, mijn vader was socialist, toen ontdekte de SDAP: Hitler-Duitsland drijft naar de oorlog! En daar kwam de regering eindelijk ook achter, dus kwam er mobilisatie. Dus de klas van meester Weerlee verdween. En toen kwam er een hele akelige meester, meester Van der Reijden. Die vond een keer dat ik hem belazerde met een som, hij greep mij beet en donderde mij in de lerarenkamer. Ja, dat heb ik hem nooit vergeven. Nog niet (lacht). Nee, Van der Reijden. Maar gelukkig kwam meester Weerlee weer nadat de Duitsers gewonnen

hadden en ons bezet hadden. De Duitsers maakten aanvankelijk krijgsgevangenen, maar die lieten ze al gauw los. Wat moesten ze ermee? Ze hadden gewonnen. Dus meester Weerlee kwam gelukkig weer terug. Hè, wat een opluchting. En daar heb ik dus de zesde klas mee uitgediend. Wat nu? Mijn vader was lithograaf, met z'n collega's vormde dat eigenlijk een soort club. Het was een moeilijk vak, het was ook ja eigenlijk schaars, dus de chef die kwam thuis bij je, bij mijn vader dan, andere collega's, en zo ontdekte de chef dat Robbie van Looij kon ook wel tekenen. Dat had mijn vader hem ook wel verteld natuurlijk. Nou, als er eens een plaatsje vrij kwam dan zou Robbie ook wel eens het vak kunnen gaan leren. Op de zaak, bij de firma Koningsveld. Dat was dus bekeken. Nou, toen kon ik dus niet naar de mulo, want die duurt drie jaar. En als er een plaatsje vrij komt dan gaan ze geen drie jaar wachten. Maar twee jaar, dat zou kunnen. Dus het werd de Centrale School. Het zevende en achtste leerjaar. Heb je daar nooit van gehoord?

I1: Nee, maar ik ben geen echte Leidse. Maar waar was die school?

G: Op de Oude Vest. Schuin tegenover De Lakenhal. Het staat er nog maar je herkent het niet, het is gewoon een brede deur en een stukje hekwerk, een blinde muur waar je tegenaan kijkt, dat was de gymzaal, maar dat weet je nooit vanaf de straat. De ingang is in de Caeciliastraat. En dat is nu geloof ik een gebouw waar dames, voor de vrouwenvereniging. Geen school meer. Maar dit terzijde, ik ging dus naar de zevende klas. Daar was juffrouw [G.L.] Mouwen, vervolgens kreeg je de achtste klas en dat was meester [F.H.N.] Bloemink. Nou, dat ging allemaal heel goed.

I1: Wat voor soort onderwijs was dat?

G: Eigenlijk repetities van wat je allemaal al wist. De tiendelige breuken en die auto die van A vertrekt naar B, hij gaat 60 kilometer en die andere gaat van B naar A en die gaat 40. Wanneer zullen die elkaar ontmoeten? Deze vreselijke rotsommen (lacht).

I1: Nou goed, het moest toch.

G: Ik was niet goed in rekenen. Ik ben er nooit op blijven zitten. Maar rekenen is nog steeds mijn forte niet; maar dit terzijde. Ik zit dus gewoon thuis. Vader komt thuis en zegt tegen mij: "Rob, zeg morgen tegen de meester dat je voor het laatst bent, vraag een getuigschrift en dan ga je maandag met mij mee naar de zaak". Tegenspraak bestond vroeger niet. Hè, moet dat nou? Nog zes weken en dan heb ik mijn achtste klas volbracht. Dat zei je allemaal niet. Dus meester Bloemink keek er vreemd van op. Nou goed, dan was dat maar zo. En ik kreeg een getuigschrift mee. Maar ik had maar zeven jaar lagere school, officieel. En daar kon ik het mee doen.

I1: Dat achtste jaar, dat bijna rond was, werd niet vermeld?

G: Nee, dat werd helemaal niet vermeld. Ik had zeven jaar lagere school. En toen ging ik dus het vak leren. Maar je begint natuurlijk helemaal onderaan. Mijn eerste taak was het stampen in een vijzel van een zwaar vergif. Daar werd ik voor gewaarschuwd; dat heet rood bloedloogzout en dat [onverstaanbaar] kalicum [calcium?], en je hoort het al, kalicum, cyaankali. Nou, dat moest ik dus gaan stampen, als jongetje van veertien jaar. Denk erom dat je je handen goed wast, want het is een zwaar vergif. Tegenwoordig zou dat niet mogen! Elk bedrijf dat zou wagen een jongetje daaraan blootstelt, zou zeker vermaand worden. Als dat niet meer is. Maar toen bestond je gewoon niet als kind. Je had maar te doen wat de volwassenen zeiden. En je moest ook uitkijken, want volwassenen

konden je wel eens een optater verkopen. En agenten waren ook zeer gevreesd. Dat is allemaal voorbij nou, allemaal voorbij.

I1: Maar ging u er wel met plezier naar toe? Vond u het wel prettig om daar te werken?

G: Nou, aanvankelijk niet. Want ik kreeg donkerekamer-werk te doen. Men werkte op een glasnegatief; als dat bewerkt was, dan moest er een positief gemaakt worden en dat was mijn taak. Dus ik moest de ontwikkelaar maken, dat moest je ook zelf doen, dat was metahydrogynol [metol-hydrochinon?] enzovoort, allemaal van die vergiften die samengesteld werden, dat werd dan de ontwikkelaar, en dan moest je – de rolfilm zat in een kast ongeveer zo groot als deze kast – dat moest je dus afknippen naar gelang de grootte van het negatief. Dat kon 50 bij 60 zijn, of 40 bij 50. Groter niet hoor. En dan had je een apparaat, dat moest je luchtdicht zuigen met een pompje. En dan wees een klokje aan dat het nu helemaal klaar was en dan drukte je op een knopje en dan werd het negatief belicht. Dat gebeurde allemaal in een donkere kamer met rood licht. Nou, en dan deed je de film in de ontwikkelaar tot je zag dat het beeld nu voltooid was, zo is het donker genoeg, en dan een bak met gewoon schoon water, daar moet ie doorheen. En dan is daar de fixeër. En nadat dat gedaan is, dan is de film klaar en dan kan je naar buiten gaan. En dan moet je de film dus drogen. Waar is die droogkast dan? Die staat beneden, drie trappen af. Het was een Duitse, er stond op: Heizung, Heizung, Ventilator. Je moest drie knopjes omdraaien, en niet de ventilator vergeten, want het is een soort elektrische kachel. (lacht) Ik moest de film dus in speciale rekken hangen; die pasten dan weer precies in een stelsel, op rails in die kast, en toen moest ik na een kwartier weer naar beneden om te kijken of die film nu droog was. Als ik dat gedaan had, dan stelde ik de film aan de lithograaf ter hand. Die ging hem dan bewerken. En dan kwam weer de volgende die een negatief af had en zo. Maar intussen was er haast geen tijd voor mij om aan een tafel te zitten en nu ook te leren wat mijn toekomstige vak zou zijn. Ook een negatief bewerken en ook een positief. Toen kwam er pech. Ik begon in begin '43, en dan komt er de invasie en dan komt in september '44 de opdracht uit Londen: de Spoorwegen moeten gaan staken om het Duitse leger te verlammen. En dan komt de wraak van de Duitsers: ze besluiten om ons uit te gaan hongeren. Je kreeg één brood per week en één maaltijd per dag. En dat is dus die vreselijke Hongerwinter. En die heb ik dus overleefd dankzij bloembollen en suikerbieten. En vooral suikerbieten, dat smaakt helemaal niet slecht! Ik weet niet of ze op de bon waren, maar wel dat ik op de Oude Vest stond in een grote zaal met heel veel suikerbieten en dan kreeg je wat je dragen kon, dat kon je meenemen. Ik weet niet of er betaald moest worden. Toen kwam het voorjaar en ik was inmiddels 16 en één van de buurjongens, Jaap Tims, die stelde voor: als wij nou een handkar huren en we lopen naar Abbenes, dat is wel te doen, dan kun je daar suikerbieten kopen. Nou, het was goed weer, het was april '45. Dat hebben we gedaan. Dat is eerst heel simpel door Leiden heen. Eerst een handkar huren op de Herengracht. Dan door Warmond lopen tot je aan de Ringvaart komt. Nu naar links en dan ben je eindelijk in Abbenes. We kwamen met 300 kilo suikerbieten op die handkar. Dat was zwaar hoor! En toen had je in Warmond de tol. Tol is een verhoging van de weg. Dan is er een afdaling van de weg en nu is er links een grote brug naar links en dat is het weggetje naar Leiden. En wij besloten, we nemen een flinke vaart, omhoog, de vaart naar beneden dat is vanzelf genoeg, maar we gaven een flinke druk eraan (lacht) en we komen op die andere brug en we houden die kar het niet meer! We werden opgetild, nou, dan laat je wel los. We maakten een luchtreisje en ik land op mijn middelvinger; die werd tamelijk dik, maar de suikerbieten lagen op de grond en de kar was niet kapot. We laadden de kar weer op en kwamen eindelijk thuis.

I1: Maar er was dus ook wel geld om de suikerbieten te kopen?

G: Ja, geld stelde niks voor! Een mud aardappelen, als je dat zou kunnen kopen, zou duizend gulden kosten. Geld stelde niks voor. Dat kwam pas na de bevrijding; toen moest de geldsanering komen. Dat is het beroemde tientje van Lief tinck geweest. Maar dat is weer na de oorlog. Dus die oorlog, die ging dus gewoon voort. Maar de Duitsers begonnen nu te begrijpen dat ze aan het verliezen waren. Dus ze stonden toe dat er vanuit Engeland vliegtuigen zouden komen die voedsel zouden droppen. Maar dat wisten wij natuurlijk niet. Wij hadden geen eigen toestel. Wij hadden radiodistributie en die was, nu de elektriciteit was weggefallen, gewoon stil. De radio die zei niks meer. Negen maanden lang niet. En dan, we zitten aan de suikerbietenpap en we hoorden een geweldig gedreun en geronk. Wisten wij veel! We gingen naar boven. Dus we zagen de Pieterskerk. Links en rechts van de Pieterskerk hele grote vliegtuigen. Met vier motoren. Die vliegtuigen zagen we alleen maar als witte strepen tijdens de oorlog. Een keer heb ik zo'n aangeschoten vliegtuig gezien. Dat moest Engeland nog halen. Dat hing al scheef. En ik wist, de 5 Meilaan bestond nog niet, maar ik wist, in die bocht van de Zoeterwoudseweg daar zag ik het vliegtuig. En ik heb gedacht, daar zitten gezonde jonge mannen in, en die gaan naar Engeland waar eten is enzovoort. Want je dacht alleen maar aan eten, hè? Niet aan, je bent zo hard. Eigenlijk, veel medelijden bestond er niet. Dat is ook zo gek. Mensen die pech hadden, nou ja, dat was dan jammer. Het ging om overleven. Maar nou zag je die vliegtuigen komen. En aan het eind van de Drie Octoberstraat gingen we kijken. En dan kon je zien, daar boven vliegveld Valkenburg wordt wat naar beneden gegooid. Nou, dat gaf wel moed, hè? Dan is het een paar weken later, ik lig in bed, het is nog vroeg, opeens hoor ik beneden op straat roepen: "Capitulatie!" Capitulatie, dacht ik, wat? Nou, we stonden natuurlijk op. Buurman Den Edel, de benedenbuurman [C.J. den Edel, 3 Octoberstraat 21], die wist dat. Die had blijkbaar een eigen toestel, dat had je moeten inleveren. Daar stond straf op hoor, je koperwerk moest ook ingeleverd worden bij de Duitsers. Klokken hebben ze gestolen uit kerken. Dat allemaal. De grootste wandaad heb ik nog altijd gevonden dat ze de Wieringermeer weer onder water zetten. Wat ze verloren, en dat weet ik nog wel dat mijn vader altijd zei: "Duitsers, die kunnen niet tegen hun verlies". Engelsmannen die zeiden dan: "Good sports", hè? (lacht) Duitsers niet.

I1: Hoe reageerde uw moeder daarop, als Duitse?

G: Dat was zo gek, ik heb haar nooit kunnen betrappen op een opmerking als: zo is het wel genoeg. Nee, het was gewoon een hele lieve vrouw. Maar ze verdedigde haar kinderen aan de andere kant ook weer niet. Als mijn vader ons sloeg, dan kwam ze daar nooit tussen. En dat is het enige verwijt dat ik haar ooit kan maken, maar dat heb ik nooit gedaan.

I1: Was dat een soort onderdanigheid naar haar man toe? Want dat hoor je wel meer van oudere generaties.

G: Ja, ik heb nog een boekje van mijn moeder. Ze was ooit in betrekking. En dat boekje heb ik nog en daar staat dus bij, de verschillende dames waar ze werkte. Als je dus een andere betrekking had moest je eerst naar het politiebureau, daar moest je het boekje laten zien. En aan de hand van dat getuigenschrift kon je weer een andere betrekking vinden. Dus dan stond er van: "[onverstaanbaar] Jungblut war damir in Stellung van toen en toen, hè? Sie wäre ehrlich, fleissig und gewillig." Dat boekje heb ik nog. Ja, dat bewaar ik heel zuinig. Want dat was een portret van mijn moeder [Maria Gertrud Jungbluth]. Ze werkte hard en ze was eerlijk, vlijtig en gewillig. En dat was haar hele leven. Het meest bijzondere is nog, toen mijn vader, die overleed eerder, toen kwam eindelijk die moeder

voor de dag die vertelde: “Ja, maar hier ben ik het niet mee eens. En dat bevalt mij ook niet”. We waren stomverbaasd. Wat? (lacht) We vonden het eigenlijk geweldig, nou kwam moeder eindelijk voor zichzelf op. En moeder had wel familie in Duitsland en die hadden de oorlog ook overleefd, en daar ging ze naar toe schrijven. Eerst woonde ze nog samen met vader in de Lodewijk van Deijsselstraat in een duplexwoninkje, daar is vader dan ook verhuisd, naar het ziekenhuis gebracht en overleden. Nee, dat is niet waar. Ik was daar bij nota bene. Ik ben naar de Lodewijk van Deijsselstraat gegaan en daar heb ik zijn overlijden meegemaakt. Nou vertel ik het verkeerd. Maar goed.

I1: Hoe oud was uw vader toen hij overleed?

G: 76. Ja, dat is niet eens zo slecht, hè?

I1: Nou ja, uw heeft hem dik overleefd al.

G: Ja, dat heb ik ook nooit gedacht. Ik was als 19-jarige afgekeurd voor militaire dienst wegens een te hoge bloeddruk.

I1: Meent u dat?

G: Ja, echt waar. Het was 190 over 80 of zo iets.

I1: Dat is wel een beetje te hoog.

G: Ja, wel een beetje te hoog.

I1: In uw verdere leven ook last van gehouden?

G: Jawel, totdat ik een hartkwaal kreeg en dan krijg je medicatie. En nu is ie altijd 140 over 80. En nou is ie ook goed. Maar die hartkwaal is er natuurlijk nog. Maar daarvoor krijg ik medicatie. Voor de rest voel ik mij heel goed. Met de juiste medicatie kan ik alles. Wandelingen maken, fietsen heb ik eraan gegeven, daar ben ik twee keer mee gevallen.

I1: Heel verstandig.

I2: Uw moeder, heeft die in Nederland nog als dienstmeisje gewerkt?

G: Nee.

I2: Hoe is dat gekomen?

G: Ze trouwde in 1913. Nou komt in 1914 komt die oorlog. De Duitsers verklaren, nee, ja, natuurlijk, de Duitsers die helpen de Serven, en wordt het Oostenrijkse kroonprins die wordt vermoord want Servië dat wordt onderdrukt door de Oostenrijkers. Servië wil nu dat die wandaad gestraft wordt maar kan dat niet alleen en vraagt aan de Duitse keizer: “Staat u mij bij als ik die Oostenrijkers....”. De Oostenrijkers die vragen aan de Duitsers: “Staat u mij bij als ik de Serven wil straffen?” “Ja”, zegt de Duitse keizer. [onverstaanbaar] komt er een heel stelsel van bondgenootschappen in werking. De Serven hebben een bondgenootschap met Rusland en de Duitsers, ik weet niet of die een bondgenootschap hadden, maar goed die....

I2: Gaat u maar naar uw moeder terug.

G: Ja natuurlijk. Nou goed, nou is die Wereldoorlog aan de gang, de eerste twee jaar gaan nog en mijn vader en moeder blijven dus gewoon in Leipzig wonen. Maar nu komt de kou en de honger, want de Engelsen hebben de Noordzee afgesloten en Duitsland wordt op zijn beurt uitgehongerd. En dan besluit mijn vader: ik ga terug naar mijn land. Ik heb het nog, het hangt in de gang, het is een laissez-passer. Prachtig Frans schrift, staat daar te lezen dat de heer Van Looij, gaande uit Allemagne naar de Pays-Bas, dan worden alle generaals, hoe hoog of hoe laag. Afijn, iedereen die die man begeleidt wordt verzocht hem bij te staan in deze reis, zonder hem enig oponthoud te bezorgen en daarvoor zal Hare Majesteit dankbaar zijn. A reconnaissance, staat er dan op dat prachtige formulier.

I1: Maar even terug naar de vraag van Rogier, heeft uw vrouw als dienstmeisje gewerkt? Nee, zei u. Maar wat deed ze wel?

G: Toen werkte ze niet.

I1: Maar op een gegeven moment heeft u ons verteld, ze heeft betrekkingen?

G: Dat was dus voor ze mijn vader heeft leren kennen. Het was zelfs zo, dat mijn vader die werkte dus in de lithografie en aan de overkant van dat gebouw stond het gebouw van de baas. En daar was mijn moeder dienstmeisje. Maar beide gebouwen werden verbonden met een soort kabelbaantje en een mandje, en zo hebben ze elkaar leren kennen. Mijn moeder dacht een keer: weet je, ik koop een mooie stofjas en dan doe ik die in dat mandje, en dan komt dat mandje daar op die lithografie en dan gaat mijn vader natuurlijk kijken: van wie is dat? Dan trok die dat aan en dat paste enzovoort. Dat verhaal vond ik wel mooi.

I1: Zo is het gekomen! Wat een manier om aandacht te trekken bij iemand.

G: Nou, toen hebben ze afgesproken. En mijn moeder dacht: weet je wat, ik ga eens achter de struiken zitten en dan ga ik eens kijken. Die man die ken ik een beetje uit de verte, maar nu wil ik hem van dichtbij meemaken. Daar komt ie aan. Maar hij ziet haar niet. Hij wordt kwaad en gaat met zijn wandelstok op de grond slaan. Nou dacht ze, nou moet ik voor de dag komen. En dan is het van oh en ja. (lacht) Dus dat werd wat. Dan gaan ze trouwen in 1913, maar dat heb ik al verteld. Dan stappen ze dus in de trein vanuit Leipzig, een heel groot station, eerst naar Hannover. Ze hebben een kindje, mijn oudste zusje dus. Dat kindje spreekt dus al een beetje Duits. Nou, en dan komen ze aan in Holland. Wat staat er nou te wachten? De broers van mijn vader en hun vrouwen en voor de rest hebben ze niks. Nou, en dan moeten de broers bepalen: wie neemt ze in? Nou, dat is dan Gerrit met zijn vrouw tante Claartje, want die heet Claartje. Tante Claartje heeft de eigenaardige gewoonte af en toe flauw te vallen. Dat kondigde ze dan aan, hè? "Ik ga flauwvallen".

I2: Dat was rond 1918?

G: Dat was 1918, nee, het is 1917 dan. Het is 1917. Ze hebben een jaar ongeveer daar ingewoond en toen kregen ze eindelijk een huis. In Amsterdam-Noord; het staat er nog. Het was een noodwoning. Het heette Vogelwijk. Je had de eerste, tweede, derde, vierde en vijfde Vogelstraat.

I1: In de pauze vertelt u ons dat u Churchill heeft ontmoet. Nou, dat roept bij ons natuurlijk veel vragen op. Wilt u daar iets over vertellen?

G: Ja, hij werd door de Universiteit van Leiden tot eredoctoraat hè? En wij op de zaak, je had dat voorgebouw, dat is aan de Breestraat, dus daar kon je uit het raam de Breestraat zien. En Churchill passeerde dus, in een auto gezeten, over de Breestraat en zodoende zag ik dus de beroemde man voorbij gaan. Heel snel natuurlijk, in een auto, maar ik heb hem dus toch gezien, Churchill.

I1: Dat kunnen er maar weinig zeggen, denk ik.

G: Ja, we hadden de zaak een klein beetje versierd met beschilderde lege verfblikjes. Geel, rood, blauw. De hoofdkleuren, want het is een grafisch bedrijf.

I1: U was dus aan het werk op het moment dat hij voorbij reed?

G: Nou, toen hebben we even gespijbeld hè? (lacht)

I1: Ja, maar op die dag was u wel aan het werk? Want dat brengt mij op de volgende vraag: waar was u nou precies aan het werk? Want u noemt dan in de Breestraat, het bedrijf waar uw vader ook heeft gewerkt?

G: Ja, dat was op de Boommarkt. Beide gebouwen waren verbonden met een lange gang. Dus dat gebouw wat er nu nog staat, dat is nu een woongebouw. En Breestraat 24 is helemaal apart; het is geloof ik iets van de gemeente. Maar toen was het het kantoorgebouw. Een kamertje ernaast was het privékantoor van de baas en dan was er daarnaast in het grote gebouw had je de afdeling montage en dan was je in het... O ja, er was ook een machine, die maakte een ontstellende herrie. De zinkplaten, waarvan gedrukt wordt, die worden glad aangeleverd maar moeten geruwd worden. Ongeveer zoiets als schuurpapier. Een verhevenheid en een dal. En dat deed de knikkerbak. De knikkerbak was dus, net als een biljart zo groot, en daar worden knikkers op gedaan. En poeder, carborundumpoeder dan gaat de machine omhoog, naar links, naar beneden en rechts. En dan gaan de knikkers zo rollen en dan krijg je dus net als schuurpapier zo'n laag. En nu kun je dus van die zinkplaat drukken. Want dat kan, water en vet, dat is de formule. Je moet die plaat bevochtigen, maar niet met een plens water, maar gewoon bevochtigen. En dan kan de plaat de drukinkt aannemen. En vervolgens wordt het, als die dat doet, dan komt de pers en dan wordt het beeld overgebracht op de cilinder van de pers. En dan weer terug en dan kan je de druk maken. Zo ging dat.

I1: Dat is natuurlijk een heel proces.

G: Het is een heel proces. En dat gebeurt allemaal boven in de Breestraat. Nee, boven in de Boommarkt. En dan, boven is de lithografie, daaronder is de chemigrafie, dat is een heel ander vak, daar wordt met vuur gewerkt, en daar ontstaat een brand! De lithograaf die aan het werk is ziet opeens naast zich een grote vlam buiten.

I2: Wanneer was dat, weet u dat nog?

G: 7 januari 1944. Nou, en dan is het van vader, die klopt op de deur van de donkere kamer en roept: "Rob, kom eruit want er is brand!" Nou ja, dacht ik, ik ben al zo vaak in de maling genomen, want ik ben tamelijk goedgelovig. (lacht) Maar ja, mijn vader had het toch gezegd. Ik had een gaatje in de deur gemaakt waar een heel klein beetje licht doorheen kwam, en ik kijk door dat gaatje en denk: ze zijn allemaal weg! Nou zeg, dat is echt waar! Nou, en ik dus een kartonnetje op de ontwikkelaar, dat de film niet bederft, want ik geloofde toch niet dat de zaak echt in de brand zou vliegen. Maar dan

trek je je stofjas uit, je doet je goede jas aan en dan ga je naar beneden. Dan ga je naar buiten. De zaal uit, een hitte! Ik voelde de leuning, want ik had die trap honderden malen gelopen, en het vuur was zo heet, ik liep zo. En daar opeens ben ik buiten en daar stond mijn vader; die was kennelijk opgelucht. Toen ik dat verhaal zeer onlangs vertelde aan mijn beide zoons, werden ze nog kwaad op die opa. Die zijn zoon niet de kamer had uitgehaald. "Rob, kom er als de sodemieter uit, want de zaak is....." Dan had ik het gedaan. Maar nee, hij zei: "Rob, er is brand." En dat geloofde ik eigenlijk niet echt. De vertrouwde omgeving, we lopen de gang uit, rechtsaf de Breestraat in, daar kreeg je de Krauwelsteeg of zoiets [bedoeld wordt waarschijnlijk de Kabeljauwsteeg], het is alleen maar een steegje, we slaan de hoek om. Van beneden tot boven staat alles in brand. Grote vlammen! Nou, die zaak staat geweldig in de fik. Tien minuten daarvoor was ik daar nog in.

I2: Wat mij opvalt, was het bedrijf nog in functie tijdens die tijd in de oorlog? Werd er nog gewerkt?

G: 7 januari 1944, ja. Dat is nog vóór de invasie, hè?

I2: Jawel, maar de mensen waren nog wel aan het werk?

G: Die invasie moet nog komen. 7 januari 1944, dus die invasie komt in juni. 6 juni.

I1: U heeft ons in de pauze een mooie foto overhandigd, die we mee mogen nemen om te gebruiken, u krijgt hem uiteraard terug. Dat was na de brand, die foto?

G: Ja, na de brand. Toen is dat gebouw in zoverre weer hersteld dat de lithografie weer in gebruik kon worden genomen.

I1: Maar heeft dat lang geduurd voordat dat weer opgebouwd was? Of kon men alweer vrij snel aan het werk?

G: Nou, het herenhuis, de bovenverdieping van waaruit ik Churchill had gezien, werd nu de lithografie. Dat was een veel te kleine ruimte. We hadden ook geen grote tafels meer. Die moesten allemaal nog gemaakt worden. Maar we konden alweer beginnen op kleinere montage tafeltjes die beneden nog bewaard waren gebleven. Want de brand was gestuit eigenlijk, de grote brand, door de brandweer van Oegstgeest. Die was te hulp gekomen en had het voorhuis gered. Die grote camera's, die hebben zulke grote cassettes, een balg die van hier tot daar reikt, als je dat kapot ziet staan met gebarsten lenzen, toen begreep ik eigenlijk pas wat echt een brand is. De vernieling. En tot zover was de brand gekomen. En daarna begon dus eigenlijk het heel gebleven gedeelte. Dat werd de lithografie. En daar zijn geen foto's van. Het was oorspronkelijk de tekenkamer. En toen eindelijk, laten we zeggen anderhalf jaar na de bevrijding, was het gebouw weer helemaal opgebouwd en konden we weer beginnen. En daar is dus die foto gemaakt. Maar ik zit dus, zoals dat heet, in het tweede licht. Drie tafels naast elkaar, dan heeft nummer één die bij het raam zit het eerste licht, tweede licht en de derde man heeft het derde licht. Toch moet je hetzelfde model weergeven terwijl het donkerder is bij de derde lichttafel.

I1: Het eerste licht heeft het het makkelijkst, maar u zat in het midden, dus u zat ook nog vrij goed?

G: Vrij goed, ja.

I1: Ja, want je moet natuurlijk ook wel wat donker hebben?

G: Ja, tuurlijk.

I1: Wat zijn uw mooiste herinneringen aan die tijd toen u daar werkte?

G: Mooiste herinneringen? (denkt diep na) Ja, na de bevrijding, dat je verder kan gaan, dat je nu eindelijk het vak ook gaat leren. Want ik had een grote achterstand. Eerst had ik bijna twee jaar contacten gemaakt. Dan is er het grote gat van negen maanden geen elektriciteit, dan is er dus geen werk. Dan eindelijk is er in dat kleine zaaltje, kan je eindelijk beginnen met het vak. En nou moet je ook niet meer gestoord worden, want nou komt de chef zelf zeggen van: "Robbie, nou moet je niet meer vragen van doe dit of dat. Je moet nou inhalen". Ik was niet tevreden over mezelf. Duits kende ik een klein beetje. Maar ik kende het niet met naamvallen. Ik babbelde maar wat. Engels sprak ik al helemaal niet, terwijl we door Engelssprekende soldaten waren bevrijd. En Frans ook niet. En daar was ik niet tevreden over. Ik dacht: ik ga een jaar de avond-mulo doen. Maar dat was ook hetzelfde jaar waarin ik mijn vakdiploma moest halen. Ik heb mezelf te veel ingespannen. Dus na een jaar gaf ik die avond-mulo op. Maar nu kon ik verder. Nou ja, als je dus Duitse naamvallen kunt interpreteren omdat je nu weet dat 'mit, nach, bei, seit, von, zu, entgegen, aus, ausser, gegenüber' dat die de derde naamval hebben. (lacht) Ik ging dus verder en ben altijd leergierig gebleven. En toen kwam er een advertentie in de krant, maar toen was ik al getrouwd. Cours de langue et civilisation française: 26 lessen voor 30 gulden. Ik had dan wel een gezin. "Dat moet je doen, Rob!", zei mijn lieve vrouw. "Want je wil zo graag Frans leren". Nou, dan word je daar ontvangen in het Museum voor Volkenkunde, daar zijn klaslokalen in, en dan word je in het Frans toegevoegd: "Gaaf u hier maar zitten." En dan krijg je dus 'la table est ronde' en 'le livre est bleu'. En zo bouw je dat op. Ik heb twee winters Frans gedaan en toen gingen we naar Brussel. Maar we dwalen waarschijnlijk af. Maar goed, ik heb dus steeds aan mijn ontwikkeling gewerkt totdat ik met mezelf tevreden was en dacht: nou, je bent naar Frankrijk gegaan en je bent daar te verstaan. En in Duitsland is het helemaal geen probleem. Ja, en Engels.

I1: Ik wil even terug naar de oorlog. Ik kan mij herinneren in ons voorgesprek dat u sigaretten voor de Duitsers kocht?

G: Ja, dat is helemaal waar. Dat is dan, laten we zeggen 15 mei, de Duitsers zijn nu de baas en hebben het gymnastieklokaal gebruikt van de Drie Octoberstraatschool. Daar kun je komen als je de speelplaats op gaat; die deur stond natuurlijk open vanwege die Duitsers, en die wilden graag sigaretten hebben. En die Duitser, die zegt tegen mij: "Golden oben". Ik begreep er niks van, Golden oben? Ja, nu weet ik het wel natuurlijk. Het gouden mondstuk. (lacht) Maar goed, dan moest je dus voor die Duitser, die gaf dan geld, en dan ging je naar Van der Born op de Herenstraat en dan kocht je sigaretten en dan bracht je ze weer bij hem terug. Dat was dus eigenlijk het hele verhaal. Maar dat was dus meteen nadat de Duitsers gewonnen hadden. In het begin gedroegen ze zich voorbeeldig. Op de Blauwpoortsbrug is maar een smal trottoir; een Duitser kwam mij tegemoet en ik loop zo en hij houdt zijn arm opzij voor mij zodat ik kan passeren! Ik, een jongetje van...(lacht). Ik was verbaasd. Ze hadden de instructie gekregen: je moet die Hollanders netjes behandelen.

I1: Maar bent u in die periode dan nooit bang geweest?

G: Nee, eigenlijk vond ik alles interessant. Je merkt ook niet zoveel van die oorlog. Die was in Valkenburg. Het vliegveld Valkenburg, dat is een ramp geweest voor de Duitsers. Dat vliegveld was nog niet af. Die grote Junker-vliegtuigen die willen landen, dat waren ook van die lelijke vliegtuigen

met ribbeltjesmetaal, maar goed, die eerste groep landt en komt hopeloos vast te zitten. En de tweede groep vliegtuigen, die is niet op de hoogte van de ramp, en die wil ook landen maar ziet te laat, oh dat kan niet! Dus die Duitsers, die verongelukten daar bij massa, maar ze hadden nu wel aan de andere kant een muur gevormd van kapotte vliegtuigen. En van daaruit beschoten ze Valkenburg.

I1: Maar heeft u hier iets gemerkt van de bombardementen die hier in Leiden hebben plaatsgevonden? In de buurt van het Academisch Ziekenhuis, bijvoorbeeld? Of bij het station?

G: Toen maakten mijn vader en ik een soort hongertocht, en we waren in Hazerswoude, en zagen en hoorden in de verte dat daar een bombardement was. 11 december.

I2: Klopt.

G: En dat hebben we dus niet in Leiden meegemaakt. Het andere wel, de Alexanderstraat, dat is ook gebombardeerd. Dat kan je niet meer zien. Maar ik weet wel dat het daar gebeurde. Dat was het stationnetje Herensingel. Dat was hun doel. Er is een spoorlijn geweest die ongeveer de route van het park volgt en dan de bocht naar links maakt. Dus je kunt zeggen waar nu de Schipholweg is en Langegracht ongeveer. Nou nee, dan zou dit ook een naam moeten hebben, het was gewoon land, daar liep die spoorlijn. En daaroverheen werd de V1 getransporteerd. De V1 werd aangevoerd per schip. En moest dan, ja hoe kwam dat nou? Ze hadden die spoorlijn nodig om naar het hoofdstation te gaan, de Duitsers. En van daaruit moesten ze weer naar Valkenburg, nee, naar Wassenaar gebracht worden. En vanaf Wassenaar werd die V1 afgeschoten. En dat hebben we wel gezien.

I1: Dat heeft u wel gezien?

G: Mijn twee broertjes en ik liepen dan op de Vliet op zoek naar hout.

I1: Hout, waarvoor hout?

G: Er waren geen kolen, er was geen gas, je moest toch stoken? Er moest toch iets verwarmd worden? Dat moest je dus zien te vinden. We gingen dus overal kijken waar een boom gesneuveld was, dan was daar een stomp. En die gingen we met de bijl en de zaag te lijf. Want zonder bijl en zaag kon je niet overleven. Echt niet. Dat had je hard nodig.

I1: En dat deed u met uw twee broertjes?

G: Ja.

I1: En nam u dat mee naar huis en was u dan niet angstig dat u onderweg iemand tegen zou komen die u bij de kraag greep?

G: Nee. We hadden een karretje, dat was een plank, en we hadden een oude kinderwagen gevonden, en daar hebben we de wieltjes van afgehaald en aan die plank gemaakt. En we vonden een kist en die hebben we op die plank gezet. En dat was ons karretje. En dat hadden we nodig voor hout te halen. Daar waren we zuinig op, dat werd niet gesloopt. Maar op een keer wilde ik een plank weghalen, toen kwam een boer en die vroeg of ik hartstikke besodekraaid was! (lacht)

I1: En wat deed u, hard wegrennen?

G: Nee, we gingen gewoon terug, onverrichterzake.

I2: U heeft ook verteld dat u planken weg ging halen bij, waar was het ook alweer?

G: Was dat het schuttersputje?

I2: Ja.

G: Dat is de eerste daad. Dus “capitulatie!”, roept Den Edel, hè? Dus we kleedden ons aan en we zeiden tegen mekaar: “Nou kunnen we dat schuttersputje gaan slopen!” Vlakbij die grote gebouwen bij de Lammenbrug. Dat zijn van die brugwachterswoningen, die staan er geloof ik nog. Maar daar voor waren er allemaal putjes, ongeveer zo diep. Kon één man in staan eigenlijk, hè? En het was ongeveer maar zoiets. En dat was betimmerd met half doorgezaagde palen. Dus je had halve cirkeltjes; dat werd door ijzerdraad vastgehouden. Dus we moesten een nijptang meenemen. En een hamer en de bijl en de zaag. En wij daar naar toe. En op de Lammenbrug stond een Duitser met een geweer en aan de andere kant stond een man in een blauwe overal. En die had ook iets in zijn hand. Maar dat was toch geen geweer? Dat leek wel van ijzerdraad. Naderhand hoorden we, dat was een stengun. En dit was de BS. Maar dat wisten we allemaal niet. Wij gingen gewoon onvervroren dat ding slopen. En niemand hield ons tegen. En we kwamen met een aardige zending hout thuis. Nou, na de bevrijding is het nog drie weken honger geweest hoor. Want voordat er een heel distributiestelsel gekomen was. Het zuiden was eerder bevrijd, dus daar was de honger niet. Wel de strijd. Wij hadden dus eigenlijk weinig oorlog, maar ook weinig eten. Nou, en als het dan eindelijk zover is, dan is het nog drie weken en dan in juni, ik geloof 18 juni, toen begon de zaak weer. Ging ik weer werken. 18 juni '45. En dan moet je je vakdiploma halen. Dan ben ik 18 en dat heb ik gelukkig gehaald. Maar dan ben je pas ‘halfwas’, zoals dat heet. Met 24 ben je pas volwas lithograaf. Dus ik heb nog een hele tijd te gaan.

I1: U heeft een periode niet gewerkt, van '44 tot juni '45, zei u. Wat deed u in de tussentijd dan?

G: Het was vooral eropuit trekken om hout te hakken ergens.

I1: En wat nog meer? Wat moet ik me daarbij voorstellen?

G: Nou, soms een uur in de rij staan bij de Centrale Keuken.

I1: Waar was die Centrale Keuken?

G: Ook in datzelfde gymnastieklokaal waar eerst die Duitsers in gezeten hadden. En dat was ook wel grappig, dat werd in gamellen aangevoerd, dat eten. Maar soms zijn alle klanten al klaar en is er nog eten over. Dat heet een ‘overschep’. Als je geluk had en je woonde er vlakbij, dan hadden we al eten naar binnen gebracht. Zou er nog overschep zijn? Dan gingen we weer terug. Ja, er was overschep! Dan had je dus een extra portie. Soms zeg ik nog, als ik een mazzeltje heb, ik heb overschep. Niemand zou me nou nog begrijpen.

I1: Maar u ging als kind, met uw broertjes, naar die gaarkeuken toe?

G: Jazeker. Of mijn vader, maar die ging meestal niet in de rij staan. Dat deden wij. Ja, wij waren wat fitter. Hij was ook al niet meer zo jong meer.

I1: Dus u ging hout, ik noem het even stelen, weghalen klinkt misschien wat vriendelijker?

G: Dat heette niet stelen, maar dat heette organiseren!

I1: (lacht) Dat is een mooie, en u ging naar de gaarkeuken, en wat deed u nog meer thuis of met uw broertjes?

G: Nou, de dagen gingen gauw, want het is gauw donker. En het is lang donker. Er is geen elektriciteit. Dus je dag begon eigenlijk als het daglicht werd en was weer over om zes uur 's avonds. Want dan was er geen licht en we hadden geen kaarsen. Nou, dan ging je maar naar bed. Dat was ook wel grappig, of eigenlijk niet. Je kon een suikerpotje vullen met papiertje en dat papiertje was eigenlijk met een soort kaarsvet bestreken. Er zat ook een pitje aan, en dat kon drijven op water natuurlijk, want het was vet. Maar als je dat aan moest steken, dan moest je wel heel goed zorgen dat je dat papiertje niet verzoop. Dat was dan net iets voor mijn vader, hè? (lacht) Die woedende man! Daar heb ik wel altijd om moeten lachen, in die ellende. Want je lacht heel gauw ergens om, hè? Als er iets geks gebeurde, dat vond je prachtig.

I2: U heeft die oorlogshandelingen in Valkenburg gezien van de verte, maar de angst gedurende de oorlog zelf, zeker vanaf 1944 toen de terreur harder werd van de Duitsers, heeft u daar nog actieve herinneringen aan?

G: Nee, het is hoogstens van horen zeggen. Maar ik heb niet werkelijk wreedheden gezien. Nee, dat niet.

I2: Nou, gelukkig.

G: Nou, gelukkig maar.

I1: Ik ga eventjes terug naar het gezin van vroeger, als u het niet erg vindt. Hoe was de onderlinge band binnen het gezin? Kunt u daar nog wat over vertellen?

G: In het begin, in 1938, was mijn zusje, ze was vier jaar ouder, maar ze verdween eigenlijk al uit Leiden toen was ze 17. Zo jong, ja. We bleven over met drie jongens. Mijn oudste broer was achtergebleven bij zijn zuster in Amsterdam. Dus die heb ik niet als gezinslid langdurig meegemaakt. Maar dat was voordat we naar Leiden gingen. Hij was tien jaar ouder. Daar heb je weinig contact mee. Met mijn twee broers had ik het meeste contact en ging ik ook in de Hongerwinter. Bijna altijd met z'n drieën gingen we er op uit, of er ergens hout te vinden was.

I1: Hout organiseren?

G: Ja. Maar er werd ook, we hadden twee fietsen, en mijn twee broers gingen dus op die fietsen zonder banden naar Valkenburg ook. En Valkenburg was te bereiken langs de Haagse Schouw. Die weg. En daar was ooit een tas opengemaakt, zo heette dat, met wortels. En mijn broer Harry, die heette dan Harry, die moest het water oversteken, wat halverwege is. Het is niet eens zo breed, daar was de brug van weggebroken. Dat hebben de Duitsers gedaan. Brücke gesperrt, stond er, Umleitung über Rijnsburg. Twee Duitse officieren zijn slachtoffer geworden van hun eigen val, want die wisten dat niet, dus die reden die weg over, en die reden zo tegen de andere kant van de brug en die zijn verongelukt. Maar naast de brug, was dus de verbinding, dat was een schuit, een flinke grote schuit. Die spande beide oevers samen. Er was aan één kant een loopplank en aan de andere kant het ruim. En Harry, die had dus een zak wortelen gekocht en die wil over die loopplank lopen, maar dan moet je ook die fiets vasthouden, en die zak glijdt van de bagagedrager af en valt in de boot. En Harry komt

dus met lege handen thuis. En dat dramatische beeld, dat heb ik altijd blijven onthouden. Dat vond ik heel erg. Want het was kostelijk voedsel en dat was verloren gegaan.

I1: En hoe was de reactie van uw ouders thuis?

G: Dat weet ik niet meer. Dat weet ik echt niet meer. Waarschijnlijk zullen ze het ook erg gevonden hebben. Maar de andere kant was weer dat ze dus brood gingen ruilen met Duitsers en die zaten, die school heette de Stadhouderslaanschool, die was bezet, daar woonden de Duitsers. En daar gingen mijn broertjes, die gingen dus met lucifers daar naar toe en die spraken daar de historische woorden: "Brot für Streichholz!". (lacht) Wie ze dat geleerd heeft, weet ik niet.

I1+2: Misschien van uw moeder?

G: Brot für Streichholz, en dat vertelden ze me pas na de oorlog dat ze dat boven op zolder hadden opgegeten. Dat brood, lekkers, zonder mij mee te laten delen. Ja, het is een tweeling hè? Ze zijn met z'n tweeën één mens, hè? (lacht)

I1: Verder heeft u goede herinneringen aan uw broertjes?

G: Ja, zeker. Ik heb er nog één. De andere kinderen zijn er niet meer. Ik verloor een broer in Nieuw-Zeeland. Maar dat is een heel ander verhaal. Beide broers wilden samen emigreren.

I1: Van die tweeling?

G: Van die tweeling. Een heet Harry, de ander heet Wouter. Wouter was ooit vrijwillig in dienst gegaan bij de marine. Had dus een oefening niet goed kunnen volbrengen. Je hebt in Valkenburg dus allemaal barakken staan. Hij moest in elke barak de officier wekken voor de oefening die zou komen. Hij gaat eerst op schema, hij komt hopeloos achter, wordt vervolgens krijgsgevangen. Nee, hij krijgt gevangenisstraf en dan wil hij de dienst uit. Dat kon nog. En dan wil hij dus emigreren samen met zijn broer Harry. En samen een bedrijf ergens beginnen. En dan wil Nieuw-Zeeland Harry wel hebben, maar Wouter niet. Want Wouter was vrijwillig in dienst gegaan en er weer uitgestapt. Zo iemand wilde Australië [bedoeld wordt Nieuw-Zeeland] niet. Dus beide broers worden gescheiden. Ze zullen elkaar na 15 jaar bijna weer terugzien. Maar Harry is om geld te kunnen maken mijnwerker moeten worden. Hij heeft een gezin met vier kinderen. En Wouter heeft ook een gezin. Maar eindelijk is dan de kans, ze zullen elkaar tegemoet reizen en elkaar ontmoeten. Nog een maand te gaan. En dan komt er een mijnramp en Harry is één van de slachtoffers. 19 slachtoffers, waarvan Harry er één is.

I2: Wanneer was dat, weet u dat nog?

G: 1967. Ik leef een week in het ongewisse, want de ambassade weet het ook niet, van die mijnramp. Ze hebben nog steeds geen bericht. En dan belt mijn zwager uit Amsterdam op, de man van mijn oudste zuster. "Rob, we hebben een telegram ontvangen". "Is Harry dood?" zei ik. "Ja, Rob". Toen moest ik het mijn moeder gaan vertellen. Dat zijn nare verhalen, maar het is wel gebeurd. Een maand hadden ze nog en dan zouden ze elkaar ontmoet hebben. Wout weet het nog niet, en Wout heeft een Australische vrouw. Dus ik schrijf aan Wout in het Hollands maar ik schrijf een Engels zinnetje voor zijn vrouw, want ik weet dat zij zijn brieven ook openmaakt. En schrijf dus aan Jacky: I lost my brother enzovoort. En Jacqueline vertelt het dus aan Wouter. En die rent zo het bos in! Ze moet hem

achterna rennen, hij was helemaal in paniek. Drie dagen lang is hij niet aanspreekbaar, helemaal weg.

I2: Dus uw ene broer woonde dus in Australië en de andere in Nieuw-Zeeland?

G: Ja, en daar was hij heel populair, want ze waren allebei sportmannen en ze deden aan hardlopen. En als je in Nieuw-Zeeland als emigrant komt, na een lange reis, met het schip de Fairsea, zes weken, via het Panamakanaal. Dan ben je twee jaar eigenlijk niet een slaaf van de regering, maar de regering van Nieuw-Zeeland verordonneert dus: jij gaat twee jaar werken in de zaagmolen. En die is in Ross. Ross ligt op het Zuidereiland. De grootste stad daarbij heet Greymouth, en daar komt Harry naderhand te wonen. De eerste twee jaar in de zaagmolen. Dan ben je vrij. Intussen heeft ie een lieve vrouw gevonden, kinderen heeft ie gekregen. En nou moet er geld komen. Waar is geld? In de mijn. Nou, dat gaat hij dan doen. Hij is eigenlijk meubelmaker. Hij kan ook zijn eigen huis tamelijk goed restaureren. Want dat is een goedkoop huis geweest. Op een veiling gekocht. Harry knapt dat aardig op. Maar Harry wil ook graag hardlopen. En dat is in Ross niet, hij besluit naar Greymouth te gaan. En daar een keer mee te lopen. Hij wint meteen de wedstrijd! Dutchman wins! Nou komt ie in de kijker. Andere atleten, die hebben meegelopen, die wilden wel eens weten: wie ben jij? Hij krijgt vrienden. Hij gaat ook hardlopen daar, wordt lid van die vereniging daar. Hij gaat er wonen met Theresa, zijn vrouw. En zijn kinderen. En dat huis heeft ie daar ook gekocht. Nou, en dan gaan er enige gelukkige jaren voorbij. Harry wordt heel populair. Want hij is de enige die tegen die geweldige hellingen op kan rennen. Dat doen ze hem niet na. Hij krijgt de bijnaam 'The iron man'.

I1: Dat doet mij eraan denken: heeft u iets aan sport gedaan vroeger toen u jong was?

G: Nee, nooit. Ik was er helemaal niet.

I1: U speelde wel op straat met vriendjes?

G: Ja, ik kon aardig hardlopen, maar ik ben nooit hardloper geworden. Nee, dat niet. Ik was geen sportman. Ik was veel meer een man van de boeken, hè? En van de mooie muziek.

I1: Bespeelde u een muziekinstrument? Deed iemand dat überhaupt dat bij u thuis?

G: Nee, maar ik ben wel heel lang in koren geweest.

I1: In koren? Al van jongs af aan?

G: Nee, vanaf mijn twintigste jaar. Dat was De Stem des Volks. Dus ik ken nog al die oude strijdliederen. Morgenrood, Hoe leefden wij in het somber donker, enzovoort.

I1: En weet u nog waar dat was, dat koor?

G: Ja, dat was in de Jacobazaal. Dat is nu een onderdeel van de bibliotheek in de Nieuwstraat. Als je dus dat café bezoekt en je zit eigenlijk op dat pleintje, en je kijkt naar rechts, dan is dat het Jacobazaaltje. Daar was De Stem des Volks.

I1: En daar ging u één keer in de week naar toe? Alleen of met nog meer vrienden?

G: Alleen, ik was een tweede bas. En dat deed ik tien jaar. Toen kwam er een wisseling van dirigenten. De dirigent die vertrok en toen kwam een meneer Willem Mizée. Willem Mizée was een

heel goede dirigent, die kreeg ruzie met de voorzitter. Toen ging het koor natuurlijk splitsen. Wie volgt de voorzitter, wie volgt Mizee? Nou, ik was voor Mizee. En ik zei dus: "Dan blijf ik geen lid hoor". Nou, we hebben een democratisch besluit genomen en dan ben jij geen goede democraat. Nou, dat zal wel. Maar ik wil dat niet. Ik ging weg. Ik zong tien jaar niet. En toen kwam er een advertentie van het Toonkunstkoor, waar ik nooit naar toe gedurfd had. Want dat was het koor van betergesitueerden, vond ik. Want dat kon je als gewone arbeider niet maken. Nou, toen ging ik naar Toonkunst, dat heb ik heel lang gedaan. Bijna 30 jaar.

I2: Misschien is het nog leuk om iets te vragen over de tijd van de Verzuiling. Daar bent u in opgegroeid, daar bent u een kind van. U komt uit een socialistisch nest?

G: Ik stem nog steeds PvdA.

I2: Mooi om te horen (lacht).

G: Ja, ik stem nog steeds PvdA, hoewel ik het betreurt dat Samsom weg is. Want Samsom vond ik eigenlijk een man naar mijn hart. Een idealist die alles opgeofferd had aan het doel. Het kostte hem zelfs zijn huwelijk. En nou komt er een gladder jongen, meneer Asscher, ik denk ja...

I2: Maar nu even terug naar de tijd van toen, hè? U groeide op in die tijd, hoe was dat om op te groeien in een socialistisch nest als ik dat zo mag zeggen? Waar liep u tegenaan?

G: Nou, dat was eigenlijk wel ideaal hoor. Waarin je geloofde hè? De verheffing van de arbeider, daar was ik zelf mee bezig, vond ik. En zo moest het ook.

I2: En hoe uitte zich dat?

G: Nou, door veel boeken te lezen en bijvoorbeeld in het koor, om daarin te zingen. De Stem des Volks, dat was nog echt idealisme. Van het verbeteren van de toestand van de arbeiders, want Leiden was een industriestad. En 'één wever twee getrouwen' bestond nog, uitbuiting en dat allemaal.

I2: Dat werd ook écht zo gevoeld?

G: Ik was zelfs lid van de PvdA, dat is naderhand wel verwaterd hoor. Ik was eigenlijk nog een man van de oude stempel.

I2: Maar hoe keken jullie op tegen andere bevolkingsgroepen? Als gereformeerden, als katholieken, of liberalen? Werde daar mee omgegaan?

G: Liberalen, dat moest je wantrouwen. Dat was natuurlijk de geldmacht. En die was zeker niet uit op jouw geluk. Laat ieder maar zien dat hij zalig wordt, maar wij zullen wel zorgen dat hij het niet wordt. (lacht) Zo iets. Daar zette ik mij dus wel tegen af. Maar als iemand katholiek was, gereformeerd of ik weet niet wat, dat vond ik allemaal best natuurlijk. Dat moest hij weten, dat was geen gevaar. Vroeger was, maar dat was voor mijn tijd, stemden de christelijke partijen altijd tegen de SDAP natuurlijk. Dat was dus fout, maar dat is na de oorlog, toen kreeg je dus die andere opvatting, hè? Want het socialisme en het christendom kunnen best samengaan.

I2: Toen kregen we de rooms-rode coalities.

G: Ja, precies. En voor de rest was ik tamelijk gezagsgetrouw. Een agent, dat was nog heel wat. Als mijn voorlamp het niet deed, nou, dan dacht je: ik hoop niet dat ik een agent tegenkom. Nou worden ze uitgescholden, geslagen, mishandeld. Dat is niet te geloven, dat in mijn [onverstaanbaar].

I1: Maar je had ook ontzag voor die mensen, hè?

G: Ja, natuurlijk. Dat iemand aangevallen zou worden, dat was helemaal te gek. Nu denk je, als je een stelletje jonge jongens bij elkaar ziet staan, krijg je toch een idee van: loopt het goed af? Want er is vijandschap gekomen. Niet bij mij hoor, ik heb een mohammedaanse buurman, ik heb nogal wat kennissen en ik ben al heel lang bij Hoessein op de Oude Vest.

I1: Maar zoals ik uw verhaal ook behoor, heeft u alleen maar fijne dingen beleefd, in de zin van wat heet fijn, want de oorlog was natuurlijk geen fijne tijd. U heeft het niet als heel erg naar ervaren, proef ik een beetje uit uw verhaal. Heb ik dat goed?

G: Ja, dat klopt eigenlijk wel. Alleen de Hongerwinter, die was erg. Maar ook daarin heb ik niet zo geleden. Nee, want we vonden altijd wel hout. We hadden één maaltijd per dag. Oh, dat vergeet ik nog te vertellen, ik was op de Avondtekenschool, bij meester Balju [G.A. Baljeu]. Meester Balju, die zei tegen mij toen het september '44 was: "Weet je wat, ik maak jou dagschoolleerling. Dan kun jij ook elke dag een maaltijd halen". Dat vergeet ik nog te vertellen en dat moet je eigenlijk ook vermelden, dat was meester Balju. Dus ik kon elke dag op de Ambachtsschool een maaltijd halen. En dan konden ze thuis dus mijn maaltijd opeten.

I2: En die school, waar stond die?

G: Dat is de oude Ambachtsschool, die staat er nog. Hoek Rijn en Schiekade-Haagweg. Daar heb je, dus links van je heb je een groot gebouw, dat is de voormalige Ambachtsschool. Daar tegenover is eigenlijk een flat en een soort brugwachtershuisje. Dat is de oude Ambachtsschool. Het oude deel is uit 18-zoveel en het nieuwe deel ernaast is een modern gebouw. En dan krijg je de spoorweg. Dat stukje, tussen de Rijn en Schiekade en de spoorweg. Als je dus van de Rijn en Schiekade afkomt, links, dat is meteen de Ambachtsschool. Daar liep ik dus wel elke dag heen, hè? En daar tussendoor ging je dus op stap om hout te zoeken. En mijn twee broers die gingen vooral verder weg, want die hadden die twee fietsen. Waar je absoluut niet mee op de spoorlijn moest rijden, want dat deed ik een keer. De spoorlijn is zo en de fiets gaat zo en dan ga je op die rails: baf! Nou ja, ik had mij bezeerd. Maar ik had voor eens en altijd geleerd, doe dat niet. Want we hadden geen drie fietsen, hè?

I2: U had waarschijnlijk maar één fiets voor het hele gezin?

G: Nou, die hebben we gevonden. Op het dak. Op het dak, was heel gek. Op het dak van de Drie Octoberstraat. Ja, de Drie Octoberstraat, die had dan zo'n vloer, een zoldervloer, en dan had je een raam, dat was dus gelijk met de vloer. En als je dat raam dus, als je dan rechtop ging staan, dan moest je heel goed uitkijken, want links van je was de dakpannen, beneden je was de afgrond. Dan kon je een klein stukje zo lopen.

I2: Dan stond je in de dakgoot?

G: Dan stond je in de dakgoot en dan kon je de hoek om en daar was een schoorsteen. Daar was je veilig, hè? En vanaf die schoorsteen, dan kon je het dak op. En daar lagen fietsen! Wie dus daar ooit neergelegd had. Zonder banden natuurlijk. Gewoon oude fietsen.

I2: Want die woning die uw ouders betrokken in de Drie Octoberstraat was waarschijnlijk een huurwoning?

G: Dat was een huurwoning. Ik denk dat die Drie Octoberstraat van 1904 is, uit die tijd. Daarvoor had je het bos van Jutta. Het bos van Jutta heette dat. Dat was dus wat nu de Vreewijk [neen, Buitenrust] is. De Vreewijk was vroeger eigenlijk een soort van, je zou haast zeggen, een landgoed.

I2: Jullie vonden een fiets in de dakgoot.

G: Twee!

I2: Want dat was natuurlijk wel een kostbaar ding, een fiets?

G: Ja.

I2: Hij is nooit in beslag genomen door de Duitsers?

G: Nee zeg! Die namen echte fietsen in beslag! Met banden. Met goede banden. En naderhand namen ze ook mannen in beslag. Razzia's.

I2: En is uw vader daar geen slachtoffer van geworden?

G: Nee, die was toen al een oude man.

I2: En uw broers? Die waren natuurlijk wel ouder.

G: Nee. Oh, mijn oudste broer, die was toen in Amsterdam. Ik was 16 en mijn broer was 14. Nou, er was wel een collega die een keer terugkomend uit Zoeterwou, kwam hij in een razzia terecht. En die heeft dus gedacht: als ik bij de Andries Schotkade ben, de Zoeterwoudseweg af, dat is 40 meter, dan ben ik achter de huizen van de Herenstraat. Hij had z'n fiets nog. Dus hij is weggerend achter die huizen. En voordat die Duitsers hun geweer hadden geladen, of weet ik veel wat, die hebben niet geschoten. Dus zo is hij ontkomen.

I2: Die heeft veel geluk gehad.

G: Ja. Hij heette Weiland. J.H. van Weiland junior. (lacht)

I1: Zo, ik denk dat we nu wel aardig wat hebben hoor.

KORTE INHOUDSOPGAVE INTERVIEW

00.0	Verhuizing van Amsterdam naar Leiden
10.00	Lagere school
15.00	Zelf aan het werk bij de Firma Koningsveld
21.40	Hongerwinter
27.20	Moeder uit Leipzig

PAUZE

36.20	Churchill in Leiden
40.00	Brand op het werk op 7 januari 1944
44.00	Werk als lithograaf
48.15	Sigaretten kopen voor de Duitsers
52.48	Op zoek naar hout voor de kachel
56.40	Gaarkeuken
59.00	Samenstelling gezin
1.00.40	Eten halen in Valkenburg
1.02.31	Lucifers ruilen voor brood
1.03.10	Jongere broer overleden bij mijnramp in Nieuw-Zeeland
1.08.30	Stem des Volks
1.12.43	Verzuiling
1.15.00	Dagschoolleerling op de Ambachtsschool voor extra eten
1.16.47	Fietsen op het dak gevonden
1.18.25	Razzia